

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Arbitražni sporazum, ustavnost in suverenost

Miha Pogačnik

Article information:

To cite this document:

Pogačnik, M. (2018). Arbitražni sporazum, ustavnost in suverenost, Dignitas, št. 45/46, str. 151-165.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/45/46-12>

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Arbitražni sporazum, ustavnost in suverenost

*prof. dr. Miha Pogačnik**

1. Uvod

Z razpadom nekdanje SFRJ in nastankom novih samostojnih in neodvisnih držav, enakopravnih naslednic SFRJ, med njimi tudi Republike Slovenije in Republike Hrvaške, so bivše medrepubliške meje pridobile status mednarodnih (meddržavnih) meja.¹ V tem mednarodnopravnem okviru se je za Republiko Slovenijo od trenutka osamosvojitve dalje odprlo vprašanje razmejitve kopenske meje in določitve morske meje s sosednjo Republiko Hrvaško.² Državi sta se že v zgodnjih devetdesetih lotili dvostranskega reševanja navedenega vprašanja – spora na različnih diplomatskih in strokovnih ravneh, ustanovljena so bila skupna mešana telesa, poskušalo se je celo s posredovanjem (mediacijo) tretjega,³ a se je izkazalo za neuspešno. Morda je pomenljivo, da se je politika obeh držav prvih deset let iz različnih vzgibov vneto izogibala poimenovanju navedene problematike z besedo »spor« (ang. *dispute*) in je spor ter njegovo reševanje označevala z vsemi drugimi izrazi: »odprta vprašanja«, »nerešeno vprašanje«, »mejna problematika«, »izmenjava stališč«, »usklajevanje pogledov« itd. Iz teorije in prakse

* Izredni profesor mednarodnega in evropskega prava na Evropski pravni fakulteti v Novi Gorici. Arbitrer liste Sodišča OVSE za spravo in arbitražo. Dolgoletni vodja diplomatskih komisij, strokovnih teles in pogajalskih skupin za določitev meje z Republiko Hrvaško, ki je med drugim leta 2001 parafiral sporazum Drnovšek-Račan. Za pomoč pri razvrščanju in navajanju gradiva se zahvaljujem gospe Petri Zagoričnik, magistrski študentki Evropske pravne fakultete v Novi Gorici.

¹ Posvetovalno mnenje Arbitražne komisije Mednarodne konference o nekdanji Jugoslaviji (t. i. Badinterjeva komisija) uporablja izraz »meje, ki jih varuje mednarodno pravo«, ko poudarja: »Except where otherwise agreed, the former boundaries become frontiers protected by international law.« Glej ILR1992, Vol. 92, str. 167.

² Razlikovanje med razmejitvijo meje na kopnem in določitvijo meje na morju izhaja iz dejstva, da je na kopnem že obstoječa medrepubliška meja po načelu *uti possidetis* s trenutkom osamosvojitve republik postala podlaga za natančnejšo razmejitev nove meddržavne meje, medtem ko meje na morju med bivšimi republikami nekdanje SFRJ ni bilo in se bo določila prvič.

³ Več o mediaciji kot sredstvu mirnega reševanja mednarodnih sporov glej v Pogačnik, M.: *Diplomatska sredstva mirnega reševanja mednarodnih sporov*; Pravnik 2000, št. 9–10, str. 668–669. Glej tudi Merrills, J.G.: *International Dispute Settlement*, Fourth Edition, Cambridge University Press 2005, str. 28–44.

mednarodnega prava pa seveda jasno izhaja, da imamo od samega začetka opravka z mednarodnim meddržavnim sporom. Mednarodni spor (*international dispute*) je namreč vsako neujemanje stališč ali trditev držav glede dejstev, prava ali politike, ne glede na to, ali v spor vpletene države to priznavajo ali ne, in obstaja kot objektivno dejstvo.⁴ Ne nazadnje smo kmalu po osamosvojitvi začeli s pogajanjem, kar je v stroki mirnega reševanja mednarodnih sporov znano kot prvo in najpogostejše diplomatsko sredstvo za mirno reševanje spora, ki ga običajno izberejo v spor vpletene države.⁵

Meddržavni spor med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško se v mednarodnopravni stroki klasificira kot spor glede razmejitve na kopnem (t. i. *delimitation dispute*) in spor glede določitve (identitete) meje na morju (t. i. *maritime boundary dispute*). Resnejši vsebinski rezultat dvostranskih pogajanj med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško glede obeh navedenih vsebin spora predstavlja sporazum Drnovšek-Račan iz leta 2001, ki je kompleksno razrešil vse dimenzije spora, tako da Republiki Sloveniji zagotavlja suverenost nad približno tremi četrtinami površine Piranskega zaliva in neposredni teritorialni izhod na odprto morje. V slovenski javnosti pa je manj znano, da navedeni sporazum s formulacijo glede nerazdeljenega dela morskega dna, ki jo je oblikoval prav avtor tega prispevka, potrjuje Republiki Sloveniji tudi njen epikontinentalni pas. Na tem temelju ima Republika Slovenija možnost uveljavljati nadaljnje morske pasove izključnih pravic (izključno ekonomsko cono) v skladu z mednarodnim pravom.⁶

Sporazum Drnovšek-Račan ni doživel dokončne veljavnosti, saj se mu je kmalu odrekla ista vlada Republike Hrvaške, ki ga je sprva podprla. Ker analiza navedenega sporazuma presega namen tega prispevka, naj omenim le, da lahko sporazum ključno prispeva k predstavitvi primera s strani Republike Slovenije v smislu modela kompleksne kopenske razmejitve in določitve meja morskih pasov, ki je bil v nekem trenutku že sprejemljiv za obe državi⁷ in je

⁴ Glej Wallace-Bruce, N.L.: *The Settlement of International Disputes*, Martinus Nijhoff 1998, str. 8–9.

⁵ Več o pogajanjih v Pogačnik, *Diplomatska sredstva*, op. cit., str. 665–667. Glej tudi Merrills, op. cit., str. 1–23. Mednarodno pravo sicer ne postavlja vrstnega reda ali hierarhije sredstev.

⁶ Na tej podlagi je Republika Slovenija lahko notificirala republiki Italiji nasledstvo Sporazuma o epikontinentalnem pasu med SFRJ in Italijansko Republiko ter sprejela ustrezne zakonske podlage za vzpostavitev izključne ekonomske cone.

⁷ Sporazum predstavlja strokovni zapis in konkretizacijo ustnega dogovora dveh predsednikov vlad. V mednarodnopravni teoriji in praksi ustni dogovori, še več, celo enostranske izjave najvišjih predstavnikov države (predsednika države, predsednika vlade in zunanjega ministra) države obvezujejo. Glej Vienna Convention on the Law of Treaties 1969, UN Treaty Series, Vol. 1155, str. 331.

zato lahko vodilo arbitraži, zato upam, da ga bo Pahorjeva vlada z ustreznimi strokovnimi poudarki in z mednarodnopravnim občutkom vključila v pripravo memorandumu za arbitražno sodišče.

V naslednjih letih je postalo jasno, da dvostranska pogajanja, tudi na najvišji ravni, ki naj seveda vselej ostanejo med prijateljskima sosednjima državama odprta, ne zmorejo več ponuditi vsebinskih rešitev. Zato je na temelju Blejskega dogovora med Janšo in Sanaderjem prišlo do intenzivnih pogovorov med državama glede oblikovanja sporazuma, s katerim bi spor predložili v reševanje tretjemu, pravno obvezujočemu forumu (eni od možnih oblik arbitraž ali Meddržavnemu sodišču v Haagu). Na ravni mešanih diplomatskih in strokovnih komisij, ki sem jih vodil do januarja 2009, smo v pogajanjih z Republiko Hrvaško presegli okvir ponavljanja že znanih stališč, ki so značilna za t. i. *deadlock* situacijo, in začeli oblikovati skupna izhodišča za predložitev spora v pravno obvezujočo rešitev. Republika Slovenija je imela pri tem vseskozi iniciativo in je predložila tudi prvi osnutek arbitražnega sporazuma, ki je nastal v sodelovanju med pisarno mojega podjetja in pravno službo Ministrstva za zunanje zadeve. Seveda hrvaška stran ni z navdušenjem sprejela vseh vsebin slovenskega osnutka, a je bilo doseženih nekaj za Republiko Slovenijo pomembnih korakov, ki jih lahko razkrije zaupno gradivo. Še med pogajanja, po tem, ko se je v Republici Sloveniji zamenjala Janševa vlada s Pahorjevo, pa smo v januarju 2009 dobili z najvišje ravni navodilo, naj pogajanja začasno zaključimo.⁸

Sledil je zanimiv diplomatski preobrat; od januarja do marca 2009 je Republika Slovenija izgubila pogajalski tempo; Republika Hrvaška se je iz države, ki zavrača pogovore, v očeh Evropske unije prelevila v državo pristnega sodelovanja, Republika Slovenija pa v okorelo izsiljevalko v pristopnih pogajanjih. V tem času se je najverjetneje začelo oblikovati tudi novo besedilo arbitražnega sporazuma, ki ga danes poznamo kot sporazum Pahor-Kosor. Stališče avtorja prispevka je bilo javno predstavljeno: sporazum je strokovna blamaža in politična napaka. Ker ne gre ponavljati, sledi le predlog: ko bo mogoče in dopustno, si oglejte besedilo osnutka arbitražnega sporazuma, ki ga je potrdila Janševa vlada 22. aprila 2008 in je bil na mizi do januarja 2009,⁹ in besedilo spo-

⁸ Navedeno politično sporočilo in sistematična medijska gonja sta avtorja tega prispevka navdala s sklepom, da je smiselno odstopiti iz vladnih funkcij.

⁹ Dokument, imenovan Izhodišča za pogajanja za sklenitev posebnega sporazuma o reševanju mejnega vprašanja med RS in RH pred tretjim je označen s stopnjo zaupnosti – zaupno.

razuma Pahor-Kosor iz novembra 2009.

Kakorkoli že, vlada Republike Slovenije je sporazum podprla in poslala v Državni zbor. Da bi odpravila sleherni dvom, zdi se, da bolj o smotrnosti svojega ravnanja kot o ustavnosti, ga je predložila v presojo Ustavnemu sodišču Republike Slovenije, ki je na podlagi drugega odstavka 160. člena Ustave konec marca 2010 odločilo. In pomlad je začela cveteti.

2. O položaju mednarodnih pogodb v ustavnem redu RS

Opredelitev razmerja med mednarodnim pravom in ustavo je odvisna od tega, iz katerega pravnega sistema izhajamo. Iz teorije mednarodnega prava naj povzamem, da mednarodno pravo notranjemu pravu ne pripisuje več kot statusa dejstev. To potrjujeta tudi obe Dunajski konvenciji o pravu mednarodnih pogodb:¹⁰ država se ne more sklicevati na svoje notranje predpise, vključno z materjo ustavo, kot na razlog za nespoštovanje prevzetih mednarodnih obveznosti. Ko veljavno sklenemo mednarodno pogodbo, v mednarodnem pravu velja: *pacta sunt servanda*.

Če pa opazujemo mednarodnopravne norme tako, da je naše izhodišče v ustavnem sistemu države, potem ugotovimo, da ustava sama določa položaj in vlogo mednarodnega prava v lastnem sistemu.¹¹ Ustava Republike Slovenije vsebuje relevantne določbe glede mednarodnega prava in v tem okviru mednarodnih pogodb v 8. in 153. členu, za razumevanje pa je pomemben tudi 160. člen. Ob tem velja opozoriti tudi na potrebo po poznavanju prakse Ustavnega sodišča in določb Zakona o zunanjih zadevah.

Ustava Republike Slovenije poskuša definirati položaj mednarodnih pogodb v 8. členu,¹² ki v precej neposrečni dikciji govori celo o neposredni veljavnosti mednarodnih pogodb, kar je zmožno in zavajajoče.¹³ Seveda večina mednarodnih pogodb in njih-

¹⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties 1969, UN Treaty Series, Vol. 1155, str. 331 in Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organisations and between International Organisations, UN Doc. A/Conf. 129/15 (1986).

¹¹ Podrobneje glej Pogačnik, M.: Veljavnost mednarodnih pogodb v Republiki Sloveniji; Pravniki 1996, št. 6–8,

¹² r. 361–373.

¹³ Določba 8. člena Ustave RS se glasi: »Zakoni in drugi predpisi morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo. Ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe se uporabljajo neposredno.«

¹⁴ Podrobneje o pojmu t. i. self-executing treaties glej v Pogačnik, M.: Neposredna uporabnost mednarodnih pogodb; Podjetje in delo 2000, št. 6–7, str. 858–869.

vih določb, denimo kakih 95 %, sploh ni neposredno veljavnih, saj neposredne veljavnosti mednarodnih pogodb (*self-executing treaties*), ki je kvaliteta mednarodnopravne narave, ustava preprosto ne more vnaprej predpisati,¹⁴ temveč je to odvisno od jasne in brezpogojne vsebine določb same konkretne mednarodne pogodbe.¹⁵ Tisto, kar naj bi ustava povedala in kar je npr. ustavi sosednje Republike Hrvaške bolje uspelo, je misel, da mednarodna pogodba postane sestavni del pravnega reda Republike Slovenije, ko je veljavno sklenjena, ratificirana in objavljena. Čeprav so po mednarodnem pravu dopustni tudi ustni sporazumi,¹⁶ pa ustava zaradi ustavnega pogoja ratifikacije in objave dopušča samo pisne mednarodne pogodbe (spomnimo se primera t. i. Izraelskega sporazuma).¹⁷ Pri tem seveda ne gre spregledati, da notranje pravne vidike veljavnega sklepanja mednarodne pogodbe poleg ustave opredeljuje še 5. poglavje Zakona o zunanjih zadevah.¹⁸ Slednji predpis na podlagi kategorizacije mednarodnih pogodb na tiste, ki jih ratificira Državni zbor in na »druge mednarodne pogodbe«, ki jo postavlja 153. člen Ustave Republike Slovenije (ob siceršnji ustavni opredelitvi splošne presumpcije ratifikacije v korist Državnega zbora s pravno tehnično metodo generalne klavzule), z metodo naštevanja primeroma določa tudi, katere so slednje in kdo jih ratificira. Zgolj v razmislek in kot prispevek v seznam predlogov za naslednje ustavne spremembe postavljam vprašanje, ali je sistemsko primerno, da zakon ureja ustavno materijo razmerja moči (ratifikacije) med vlado in Državnim zborom. Kakorkoli že, z vidika 153. člena Ustave se arbitražni sporazum nedvomno uvršča v kategorijo mednarodnih pogodb, ki jih ratificira Državni zbor.

Ne glede na ne najbolj optimalno ureditev pa bi bili mednarodni pravniki glede vloge in pomena mednarodnih pogodb v ustavnem redu Republike Slovenije vseeno pomirjeni, če se ne bi sem in tja spomnili, da je vrsto let po osamosvojitvi veljal uradni angleški prevod ustave, v katerega se je med drugim v 8. člen za besedno zvezo, ki govori o skladnosti zakonodaje z mednarodni-

¹⁴ *Fujii v. California*, 38 Ca (2d) 718 (1952).

¹⁵ Pogačnik, M.: Neposredna uporabnost mednarodnih pogodb; Podjetje in delo 2000, št. 6–7, str. 858–869 in

¹⁶ ešič, M.: Pridružitveni sporazum in njegovi učinki v notranjem pravnem redu, Podjetje in delo, let. 23, št. 8 (1997), str. 1323–1351.

¹⁷ To med drugim jasno izhaja iz 2. člena obeh Dunajskih konvencij, ki se sicer kot takšni nanašata le na pisne mednarodne pogodbe.

¹⁸ Primer je obravnavalo Ustavno sodišče Republike Slovenije, št. Rm-1/99.

¹⁹ Zakon o zunanjih zadevah (ZZZ-1, UPB-1), Uradni list, št. 113/2003 z dne 20. 11. 2003.

mi pogodbami, prikradel, vsi upamo, da zaradi tehnične napake, neljubi dodatek »from time to time«. Ker se je ta prevod znašel v narodni, univerzitetni ali kongresni knjižnici marsikateri države, del sveta v dobri veri meni, da mednarodne pogodbe pri nas veljajo le od časa do časa, sem in tja, če nam že ravno ustrezajo ... In napotek državljanom in žal tudi nekaterim kolegom pravnikom; dodatek *Uradnega lista Republike Slovenije*, ki se imenuje Mednarodne pogodbe, je sestavni del *Uradnega lista Republike Slovenije*, mednarodne pogodbe pa so sestavni del pravnega reda RS. Njihovo vsebino je zato treba poznati, prav tako kot ostale predpise, dodatka Mednarodne pogodbe pa ne gre trgati iz uradnega lista za namen sušenja čevljev v aprilskih dneh.

3. Narava arbitražnega sporazuma

Mednarodno pravo je decentralizirano tudi na ravni reševanja mednarodnih sporov, zato ne pozna centralizirane jurisdikcije in avtomatične sodne pristojnosti.¹⁹ Suverene države brez njene volje oziroma pravilno podanega soglasja ni mogoče pripeljati pred sodno ali arbitražno telo. Za namen vzpostavitve pristojnosti mednarodnih tribunalov zato države sklepajo različne mednarodne pogodbe. Tako se temelj pristojnosti lahko vzpostavi s posebno večstransko konvencijo, ki se sklene prav v ta namen; primer sta npr. Konvencija o spravi in arbitraži v okviru OVSE²⁰ in Konvencija Sveta Evrope o mirnem reševanju mednarodnih sporov. Včasih se klavzula o pristojnosti skriva v kakšni multilateralni konvenciji in zadeva točno določeno vsebino; primer je 9. člen Konvencije o preprečevanju in kaznovanju mednarodnega zločina genocida iz leta 1948.²¹ Poseben primer predstavlja možnost klavzule obvezne pristojnosti Meddržavnega sodišča v Haagu za določene spore na podlagi vzajemnosti, ki jo predvideva drugi odstavek 36. člen statuta Meddržavnega sodišča,²² čeprav mednarodnopravna stroka

¹⁹ Pogačnik, M.: Načelo mirnega reševanja mednarodnih sporov v dobi Združenih narodov; *Pravnik* 1995, letnik 50, št. 6-8, str. 347-356.

²⁰ Podrobneje glej Pogačnik, M.: Mirno reševanje mednarodnih sporov v okviru konference o varnosti in sodelovanju v Evropi; *Pravnik*, 1994, letnik 49, št. 10-12, str. 397-409.

²¹ Na temelju 9. člena navedene konvencije je za spore v zvezi z razlago in uporabo konvencije pristojno Meddržavno sodišče v Haagu. Na tej podlagi je prišlo pred Meddržavnim sodiščem v Haagu do postopkov, v katerih so bile/so še udeležene Bosna in Hercegovina, Srbija in Hrvaška.

²² Omenjena določba Statuta se glasi: »The states parties to the present Statute may at any time declare that they recognize as compulsory ipso facto and without special agreement, in relation to any other state accepting the same obligation, the jurisdiction of the Court in all legal disputes concerning:

^{a.} the interpretation of a treaty;

trezno ocenjuje domet te možnosti glede na precejšnjo skepso držav.²³ Nobena od navedenih možnosti ne vzpostavlja vnaprejšnje sodne pristojnosti za reševanje mejnega in delimitacijskega spora med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško.

Države pa se lahko v konkretnem primeru posebej dogovorijo, da bodo že obstoječi spor predložile v sodno ali arbitražno reševanje. V primeru, ko se dogovorijo o sodni pristojnosti Meddržavnega sodišča v Haagu (*International Court of Justice* – ICJ), mednarodni pravniki govorimo o t. i. posebnem sporazumu (*special agreement*). Druga možnost sodnega reševanja, ki bi teoretično prišla v poštev, je predložitev spora Sodišču za pomorsko mednarodno pravo v Hamburgu (*International Tribunal for the Law of the Sea* – ITLOS),²⁴ ki je bilo vzpostavljeno s Konvencijo Združenih narodov o pomorskem mednarodnem pravu iz leta 1982 (imenovana tudi Jamajska oz. Kingstonska oz. Montego Bay konvencija).

Tu je še možnost arbitražnega reševanja spora. Država se lahko odloči za eno izmed že vzpostavljenih institucionalnih arbitraž, npr. za Stalno arbitražno sodišče (*Permanent Court of arbitration* – PCA), ki ima prav tako sedež v Palači miru v Haagu kot ICJ, ali pa za Sodišče OVSE za spravo in arbitražo. Alternativa v okviru mednarodne arbitraže je, da se država odloči za *ad hoc* arbitražo, ki se šele oblikuje za posebni primer. Sem sodi tudi aktualni primer arbitražnega sporazuma med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško. Takšen sporazum imenujemo tudi arbitražni kompromis.

Temeljni namen takšnega sporazuma in seveda tudi aktualnega arbitražnega sporazuma med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško je torej sporazumno vzpostaviti pristojnost *ad hoc* arbitraže in določiti potrebne elemente za oblikovanje arbitražnega tribunala in uspešen potek arbitražnega postopka. Pogodbenici morata zato v takšnem sporazumu določiti vrsto zadev, kot so sedež arbitraže in način sestave arbitražnega tribunala, postopkovna pravila, opredelitev predmeta spora, način kritja stroškov ipd.

^b any question of international law;

^c the existence of any fact which, if established, would constitute a breach of an international obligation;

^d the nature or extent of the reparation to be made for the breach of an international obligation«.

^{Re}publika Slovenija in Republika Hrvaška navedene izjave nista podali. Nasploh obstaja med državami velika mera zadržanosti za podajanje tovrstne *carte blanche* Meddržavnemu sodišču v Haagu.

²³ Glej Brus, M.; *Third Party Dispute Settlement in an Interdependent World*, Martinus Nijhoff 1995, str. 184.

²⁴ Republika Slovenija, ki se zavzema za celovito rešitev spora, je navedeno možnost zavrnila, saj obstaja dvom o tem, da je ITLOS pristojen tudi za reševanje kopne meje.

Podrobneje sem te vidike, ki jih, kot se zdi, danes odkrivamo na novo, v strokovni literaturi predstavil že leta 1996.²⁵

Na prvi pogled se zdi, da je vsebina arbitražnega sporazuma pretežno formalne narave v smislu opredelitve samega mehanizma reševanja spora. Zgolj v tem oziru bi bil arbitražni sporazum, tudi če je strokovno slab, kot formalni mehanizem težko protiustaven, saj ustavni red Republike Slovenije prevzema načelo mirnega reševanja mednarodnih sporov²⁶ v svoj sistem že po poti ustavne adopcije običih načel običajnega mednarodnega prava (teorija jih imenuje *customary rules of general international law*), ki jih sicer naša ustava v 8. členu nenatančno in tudi strokovno neposrečeno imenuje »splošna načela mednarodnega prava«. To je bilo tudi eno izmed izhodišč za nedavno ugotovitev Ustavnega sodišča, da arbitražni sporazum ni formalno neskladen z ustavo.²⁷ Ob tem pa naj dodam, da je navedeni arbitražni sporazum tudi formalno gledano slab: najbolj izstopajo nerazumno dolgi roki in nespretna časovnica v povezavi s pristopnimi pogajanji Republike Hrvaške k EU.

Vendar pa imamo – in to je posebej pomembno poudariti – pri oblikovanju arbitražnega sporazuma tudi bistveni vsebinski element: opredelitev predmeta spora. Arbitraža namreč ne odlo-

²⁵ Glej Pogačnik, M.: Arbitraža kot sredstvo mirnega reševanja mednarodnih sporov; *Pravnik*, 1995, št. 4–5, str. 239–249 in Pogačnik, M.: Mirno reševanje mejne problematike med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško; *Pravnik* 1996, št. 1–3, str. 273–297.

²⁶ Več o vsebini načela glej v Lowe, V. & Warbrick, C.: *The United Nations and the Principles of International Law*, Routledge 1994.

²⁷ Mnenje Ustavnega sodišča v zadevi Rm-1/09, z dne 18. 3. 2010, Izrek:

ⁱ. Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije je veljaven ustavni akt ter trajni in neusahljivi vir državnosti Republike Slovenije.

ⁱⁱ. Razdelek II Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije varuje državne meje Republike Slovenije ter v zvezi s 4. členom Ustave pomeni veljavno in upoštevno ustavnopravno opredelitev ozemlja Republike Slovenije.

ⁱⁱⁱ. V delu, v katerem II. razdelek Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije varuje državne meje med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško, ga je treba razlagati v smislu mednarodnopravnih načel *uti possidetis iuris* (na kopnem) oziroma *uti possidetis de facto* (na morju).

^{iv}. Po II. razdelku Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije je meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško ustavnopravno varovana na kopnem po nekdanji republiški meji med Slovenijo in Hrvaško v okviru nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije, na morju pa po črti, do katere je Republika Slovenija pred osamosvojitvijo izvrševala dejansko oblast do odprtega morja.

^v. Arbitražni sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške ne določa poteka državnih mej med državama pogodbenicama, temveč vzpostavlja mehanizem za mirno rešitev mejnega spora.

^{vi}. Točka (a) prvega odstavka 3. člena, točka (a) 4. člena ter drugi in tretji odstavek 7. člena Arbitražnega sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške, ki jih je treba razlagati in presojeti kot vsebinsko celoto, niso v neskladju s 4. členom Ustave v zvezi z II. razdelkom Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.

ča v praznem prostoru in tudi ne v okviru enostranskih zahtevkov, temveč morata stranki v sporu ustrezno opredeliti vsebino (v našem primeru področja), ki naj bodo predmet arbitražnega razsojanja. Državi v sporu lahko s formulacijo arbitražnih vprašanj v precejšnji meri usmerita delo arbitražnega tribunala, s tem pa tudi pomembno vplivata na predvidljivost izida arbitražnega postopka.²⁸

Aktualni arbitražni sporazum Pahor-Kosor pa je v navedenem segmentu za Republiko Slovenijo izrazito neugoden, saj z neposrečenimi formulacijami predmeta arbitraže bistveno zmanjšuje možnost, da bi arbitraža Republiki Sloveniji potrdila neposredni teritorialni izhod na odprto morje, na kar opozarjam, vse odkar je besedilo sporazuma postalo javno dostopno. Osnutek sporazuma, ki je bil pripravljen v okviru naše strokovne skupine in je bil na pogajalski mizi do januarja 2009, je bil v tem smislu neprijemno bolj strokovno dognan. Omogočal je celovito arbitražno presojo vseh morskih pasov, ki jih po mednarodnem pravu lahko uveljavljata Republika Slovenija in Republika Hrvaška, upoštevajoč zahtevo po celoviti rešitvi in popolni določitvi bočne meje na morju, ki bi med drugim zajela ali vsaj omogočila tudi neposredni teritorialni izhod Republike Slovenije na odprto morje. Slednji je bil tako vključen v koncept same bočne meje. Zakaj je Republika Slovenija odstopila od koncepta enotne pomorske razmejitve in pristala na formulacijo v arbitražnem sporazumu, ki ločuje najprej določitev bočne meje med državama na morju in nato problem iskanja nekakšne povezave Republike Slovenije,²⁹ iz česar logično izhaja, da teritorialni izhod na odprto morje ne bo del konfiguracije mejne črte, ostaja nepojasnjeno. V tem pogledu je za Republiko Slovenijo ugodnejši celo osnutek, ki nam ga je na pogajanjih predložila delegacija Republike Hrvaške septembra 2008.³⁰ Naslednje, prav tako vsebinsko vprašanje, ki ga na tem mestu ni mogoče v celoti razviti, je, zakaj je iz besedila arbitražnega sporazuma izginila referenca na odločanje po pravičnosti *ex aequo et bono*.³¹

Razumevanje in strokovna ocena vsebine arbitražnega sporazu-

²⁸ Glej Merrills, *op. cit.*, str. 121–124. Glej tudi Crook, J.R.: *Options for Third Party Adjudication: Ad Hoc Arbitration*; IBRU Training No. 33, Washington D.C. 2007.

²⁹ Glej prvi odstavek 3. člena arbitražnega sporazuma Pahor-Kosor.

³⁰ Osnutek je del zaupnega pogajalskega gradiva, zato njegove vsebine ni mogoče razkriti. Ko bo dopustno, si oglejte njegov 2. člen in ga primerjajte s prvim odstavkom 3. člena arbitražnega sporazuma Pahor-Kosor.

³¹ O pojmu pravičnosti v mednarodnem pravu glej Schwebel, S.: *Justice in International Law*, Cambridge University Press 1994.

ma zahteva vrhunsko mednarodnopravno znanje vrste specialnih področij mednarodnega prava. Že sam pristop k razlagi mednarodne pogodbe zahteva temeljito poznavanje razlagalnih metod in tehnik, kot izhajajo iz posebnega področja mednarodnega prava – prava mednarodnih pogodb (*Law of Treaties*) in se med drugim zrcalijo v določbah 31. do 33. člena Dunajske konvencije o pravu mednarodnih pogodb iz leta 1969.³² Potem sledi vprašanje poglobljenega razumevanja mednarodnopravnih režimov morskih pasov v skladu z naslednjim specialnim področjem mednarodnega prava – pomorskim mednarodnim pravom (*Law of the Sea*). V tem okviru se posebno področje razmejevanja morskih pasov (*maritime boundary delimitation*) kompleksno ukvarja s tehnikami in argumentacijo razmejitev. Vseskozi pa se vpletajo vprašanja tehnik in taktik stroke in umetnosti mirnega reševanja mednarodnih sporov (*International Dispute Settlement*).

Ob množici ekspertnih mnenj in izjav različnih strokovnjakov, ki niso doma na navedenih področjih, smo z mnenjem Ustavnega sodišča dobili vrhunsko pravno odločitev najvišje avtoritete s strani skupine uglednih pravnikov, med katerimi sedi vsaj en strokovnjak z navedenih področij.³³ In Ustavno sodišče je očitno začutilo, da je sporazum vsebinsko slab, opozorilo je celo na to, da utegne biti izid arbitraže protiustaven in zato napovedalo morebitno potrebo po spremembi ustave.³⁴ Ustavno sodišče je, čeprav bi mu ne bilo treba, povedalo, kako razume mejo na morju v skladu z ustavnimi dokumenti republike Slovenije, in tako skušalo kompenzirati za Republiko Slovenijo slab arbitražni sporazum. Pri tem pa se je kontroveržno zapletlo in po moji oceni odstopilo od relevantne prakse.

Ko je Ustavno sodišče presojalo skladnost arbitražnega sporazuma z Ustavo Republike Slovenije na podlagi drugega odstavka 160. člena ustave, je pri t. i. predhodni presoji ustavnosti namreč odstopilo od kriterija abstraktne protiustavnosti, modela, ki ga je postavilo leta 1997 v primeru ustavne presoje Evropskega sporazuma o pridružitvi, ki je bil podpisan 10. junija 1996.³⁵ V omenjenem primeru je Ustavno sodišče, sledeče konceptu abstraktne protiu-

³² Glej npr. v O'Brien, J.: *International Law*, Cavendish Publishers 2001, str. 347–349.

³³ V mislih imam ustavnega sodnika in kolego na Evropski pravni fakulteti v Novi Gorici, profesorja mednarodnega prava dr. Ernesta Petriča, ki je bil poročevalec v zadevi.

³⁴ Glej točke 62 in 63 Mnenja Ustavnega sodišča Rm-1/09 in Delno odklonilno ločeno mnenje sodnika mag. Miroslava Mozetiča pri Rm-1/09.

³⁵ Primer Rm-1/97.

stavnosti in temelječe svoja razmišljanja na načelu pravne varnosti, spoznalo za protiustavne določbe mednarodne pogodbe v zvezi z vzpostavitvijo pravice državljanov držav članic in pravnih oseb iz Evropske unije, ki bi lahko kasneje privedle do protiustavnega stanja.³⁶ Po analogiji je tako protiustaven tudi arbitražni sporazum. Še toliko bolj zato, ker je imel zakonodajalec v primeru iz leta 1996 še možnost zakonodajne intervencije, ki bi ustrezno omejila izvajanje mednarodne pogodbe (določba mednarodne pogodbe namreč ni bila neposredno uporabna, glej podčrtano v opombi), in bi tako lahko vplival na predvidljivost rešitev in zagotovil pravno varnost, medtem ko v primeru neugodne arbitražne razsodbe slovenski zakonodajalec nima več nikakršnih možnosti, saj bi v primeru ratifikacije arbitražnega sporazuma in uspešne izvedbe arbitražnega postopka arbitražna razsodba vzpostavila na zadevnih površinah obvezujoč in dokončen javnopravni status.

4. Arbitražni sporazum in državna suverenost

Izid mednarodne arbitraže, katere predmet je razmejitev kopnih področij in določitev meje na morju, po definiciji posega v samo teritorialno suverenost države. Koncept državne meje je ne-

³⁶ Določbe iz Mnenja Ustavnega sodišča v primeru Rm-1/97: »III. Določba točke 7c 45. člena ESP, po kateri Slovenija državljanom držav članic Skupnosti in podružnicam družb Skupnosti podeli pravico, da pridobivajo in prodajajo nepremičnine in da imajo glede naravnih virov, kmetijskih zemljišč in gozdov enake pravice, kot jih uživajo slovenski državljani in družbe, če so te pravice potrebne za opravljanje gospodarskih dejavnosti, je, kolikor se pravica pridobivati in prodajati nepremičnine nanaša na zemljišča, v neskladju z določbo Ustave, po kateri na zemljiščih tujci ne morejo pridobivati lastninske pravice, razen z dedovanjem ob pogoju vzajemnosti (drugi odstavek 68. člena Ustave). IV. Določba I. točke priloge XIII k ESP, po kateri bo Slovenija sprejela potrebne ukrepe, s katerimi bo zagotovila ob pogoju vzajemnosti in na nediskriminatorni podlagi pravico do nakupa nepremičnin državljanom držav članic Evropske unije, je, kolikor se pravica do nakupa nepremičnin nanaša na nakup zemljišč, v neskladju z določbo Ustave, po kateri na zemljiščih tujci ne morejo pridobivati lastninske pravice, razen z dedovanjem ob pogoju vzajemnosti (drugi odstavek 68. člena Ustave). V. Določba II. točke priloge XIII k ESP, po kateri Slovenija zagotovi državljanom držav članic Evropske unije, ki so imeli tri leta stalno bivališče na sedanjem ozemlju Republike Slovenije, ob pogoju vzajemnosti pravico do nakupa nepremičnin, je, kolikor se pravica do nakupa nepremičnin nanaša na zemljišča, v neskladju z določbo Ustave, po kateri na zemljiščih tujci ne morejo pridobivati lastninske pravice, razen z dedovanjem ob pogoju vzajemnosti (drugi odstavek 68. člena Ustave). VII. Pristojni državni organ ne sme odobriti mednarodnopravne zaveze Republike Slovenije, ki bi nasprotovala Ustavi. Mednarodnopravna zaveza bi nasprotovala Ustavi, če bi ob uveljavitvi mednarodnega sporazuma v notranjem pravu ustvarila neposredno uporabne protiustavne norme, ali če bi zavezala državo, da sprejme akt notranjega prava, ki bi nasprotoval Ustavi. S sprejemom zakona o ratifikaciji ESP bi se Republika Slovenija zavezala, da bo sprejela pravne akte, ki bi v notranjem pravnem redu zagotovili v določbah ESP, navedenih v III, IV in V točki tega mnenja, vsebovane pravice. Najpomembnejši pravni akt, ki bi se ga Republika Slovenija zavezala sprejeti, bi bil ustavni akt o spremembi veljavne ustavne določbe, po kateri na zemljiščih tujci ne morejo pridobiti lastninske pravice (drugi odstavek 68. člena Ustave).«

ločljivo povezan s pojmom državnega ozemlja, ki ga zamejuje,³⁷ slednji pa je skupaj s prebivalstvom in suvereno oblastjo eden izmed treh temeljnih gradnikov državnosti oz. mednarodnopravne subjektivitete države in pogoj za izvajanje teritorialne suverenosti države.³⁸ Opredelitev državne meje, vsaj na pravni ravni, je tudi ena izmed prvih nalog pri konstituiranju nove države. Zato je zakon, ki ureja državno mejo, skupaj z nekaterimi drugimi temeljnimi zakoni (ureditev državljanstva, zunanjih zadev, finančno-monetarne suverenosti ipd.) v svoji prvi različici sodil v paket tako imenovane osamosvojitvene zakonodaje.³⁹

Identiteta državnih meja, ki opredeljujejo obseg državnega ozemlja kot konstitutivnega elementa mednarodnopravne subjektivitete (državnosti), je hkrati ustavna materija, kar ne nazadnje potrjuje Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Enako velja za razpravo o pomenu poteka državne meje za državno suverenost na posameznih območjih in razpravo o posledicah morebitne bodoče arbitražne razsodbe na obseg državne suverenosti. Glede ocene omejevalnih učinkov nekaterih mednarodnih pogodb na suverenost Republike Slovenije je že kar nekaj prakse. Spomnimo se npr. primera vprašanja dopustnosti preleta oboroženih letal zveze NATO čez zračni prostor Republike Slovenije.⁴⁰ Če je šlo v navedenem primeru za poseg v državno suverenost v smislu časovno zamejenih faktičnih omejitev izvajanja suverenosti Republike Slovenije nad zračnim prostorom, pa bi v primeru izida, ki se glede na besedilo arbitražnega sporazuma nakazuje, Republika Slovenija na delu morskih površin dokončno in trajno izgubila svojo suverenost. O teh vprašanjih je zato potrebno odločati z večino, ki je predvidena za odločanje o konstitutivnih elementih državne suverenosti.

K podobnemu razmisleku nas navaja ustavna rešitev člena 3 a glede večine, potrebne za ratifikacijo mednarodne pogodbe, s katero se Republika Slovenija vključi v mednarodno organizacijo naddržavne narave.⁴¹ Zgolj za prenos izvrševanja dela suverenih

³⁷ Notranjepravno opredelitev navedenih pojmov najdemo v Zakonu o nadzoru državne meje. Glej opombo št. 39.

³⁸ O konceptu glej podrobneje O'Brien, *op. cit.*, str. 204.

³⁹ Glej ZNDM-1, *Uradni list RS* št. 1/91 z dne 25. 6. 1991. Kasneje ga je zamenjal ZNDM-2, *Uradni list RS*, št. 60/2007 z dne 6. 7. 2007.

⁴⁰ Glej U-I 87/99.

⁴¹ Prvi odstavek člena 3 a Ustave RS se glasi: »Slovenija lahko z mednarodno pogodbo, ki jo ratificira državni zbor z dvotretjinsko večino glasov vseh poslancev, prenese izvrševanje dela suverenih pravic na mednarodne organizacije, ki temeljijo na spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, demokracije in načel pravne države, ter vstopi v obrambno zvezo z državami, ki temeljijo na spošto-

pravic in ne same suverenosti⁴² se v tem primeru zahteva dvotretjinska večina vseh poslancev. Pri tem naj poudarim, da je tudi takšen, zelo omejen prenos, poleg tega še reverzibilen, saj lahko država pogodbeni odnos z Evropsko unijo odpove in ponovno prevzame izvrševanje zadevnega dela suverenih pooblastil. To izhaja iz splošne teorije prava mednarodnih pogodb, navedeno možnost pa izrecno potrjuje tudi Lizbonska pogodba. Nasprotno pa gre v primeru arbitražne rzsodbe za podelitev izjemno dalekosežnega mandata arbitraži, da v okviru opredeljenega predmeta spora suvereno razpolaga z delom državnega ozemlja obeh sprtih držav in obvezujoče in dokončno odloči, ali sploh in v kakšnem obsegu pripade posamezni državi del ozemlja. V tem okviru arbitražni tribunal kroji obseg same teritorialne suverenosti države, država pa se takšni odločitvi vnaprej, dokončno in nereverzibilno podredi. Zato je treba odločitev o podelitvi tako dalekosežnih pravic *a fortiori* sprejeti z (najmanj) dvotretjinsko večino.

Arbitražni tribunal se glede na svojo naravo in pooblastila tudi formalno gledano uvršča v meddržavne organizacije naddržavne narave, na katere Republika Slovenija prenese izvrševanje dela suverenih pravic, kot jih opredeljuje člen 3 a Ustave Republike Slovenije. Arbitražna je namreč glede na ustanovitelje (to so vlade), pravno raven in pravno relevantno okolje delovanja, sestavo, pravila materialnega in formalnega prava, ter pravno naravo ter kvaliteto in učinek akta, ki ga izda, mednarodna organizacija z naddržavnimi pooblastili.⁴³ Arbitražni tribunal bi namreč določil, do kam je Republika Slovenija teritorialno suverena na kopnem in morju, na katerih površinah drugih morskih pasov (če sploh) lahko izvaja svoje suverene pravice ter kje se njeno državno ozemlje (če sploh in najverjetneje ne) stika z odprtim morjem, oziroma glede na besedilo arbitražnega sporazuma najverjetneje, s katerimi pasovi, nad katerimi izvaja suverenost ali suverene pravice Republika Hrvaška, se stika.

vanju teh vrednot.«

⁴² Ustavno besedilo je zelo pazljivo oblikovano v korist nedvomne ohranitve državne suverenosti kot takšne. Avtor prispevka je sodeloval v delu vladne komisije za pripravo osnutka ustavnih sprememb leta 2001 in je eden od avtorjev navedene ustavne formulacije.

⁴³ Podrobneje glej o kazalcih mednarodnopravne subjektivitete mednarodnih organizacij Amerasinghe, C. F.: *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, Second Edition, Cambridge University Press 2005, str. 66–81 in Brownlie, I.: *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford 2008, str. 57–69.

5. Za zaključek: kako naprej?

V obdobju serije zunanjepolitičnih napak in povrh še nedavnega fijaska, ki ga je Republika Slovenija doživela pred Evropsko unijo in mednarodno skupnostjo, ko je kanila samovšečno a praznih rok, brez korenčka in brez palice, v slogu regionalne velesile reševati probleme, je čas za zrelo politično in strokovno presojo usode države. Vse jasneje se potrjuje, da je arbitražni sporazum za Republiko Slovenijo škodljiv, kar je poleg vrste uglednih pravnih strokovnjakov začutilo tudi Ustavno sodišče. Pogovori o morebitni spremembi ustave zvenijo, kot da živimo v narobe svetu. Zakaj bi spreminjali ustavo zaradi mednarodne pogodbe, ki je za Republiko Slovenijo neugodna. Raje ne ratificirajmo mednarodne pogodbe. V kolikor pa bo do ratifikacije prišlo na podlagi politične odločitve koalicije z navadno večino, za kar ni ne ustavne ne mednarodnopravne podlage, pa je dolžnost državotvorne opozicije, da zagotovi naknadni referendum. Slovenci namreč pogosto žalujemo za izgubljeno severno in zahodno mejo. Da bi bilo to pot Slovincem povsem jasno, kdo je odgovoren za izgubljeno južno, bi bila le kratkoročna politična uteha opoziciji.

Naknadni referendum ne pomeni, da se Republika Slovenija izpostavlja nevarnosti mednarodnega delikta, ker ne bi mogla izvajati že ratificirane pogodbe. Mednarodnopravne veljavnosti arbitražni sporazum kot mednarodna pogodba namreč ne bi pridobil s samo ratifikacijo,⁴⁴ temveč šele, ko bi se izmenjali listini obeh držav o ratifikaciji. V Republiki Sloveniji izdaja listine o ratifikaciji predsednik republike.⁴⁵ V primeru razpisa naknadnega referenduma bi moral po mojem mnenju predsednik podpis listine o ratifikaciji zadržati do izida referenduma in na ta način državo obvarovati pred morebitno mednarodno odgovornostjo.

Zakon o ratifikaciji arbitražnega sporazuma, ki bi ga Državni zbor sprejel z navadno večino, bi bil zakon, sprejet na protiustaven način. Zato se lahko po morebitni ratifikaciji sproži tudi naknadno posredno presojo ustavnosti že ratificirane mednarodne pogodbe skozi presojo ustavnosti akta ratifikacije v skladu s prvim odstavkom 160. člena Ustave in s tem ponudi Ustavnemu sodišču novo priložnost.

⁴⁴ Ratifikacija in objava sta v 8. členu Ustave zapisana pogoja za notranje pravno veljavnost.

⁴⁵ Glej 76. člen Zakon o zunanjih zadevah.

LITERATURA:

- Amerasinghe, C. F.: *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, Second Edition, Cambridge University Press 2005.
- Andrassy, J., Bakotić, B.; Vukas, B.: *Međunarodno pravo*, Zagreb, Školska knjiga 1995.
- Brownlie, I.: *Principles of Public International Law*, Seventh Edition, Oxford 2008.
- Brus, M.: *Third Party Dispute Settlement in an Interdependent World*, Martinus Nijhoff 1995.
- Charney, J.: *Progress in International Maritime Boundary Delimitation Law*; AJIL 1994, str. 227–256.
- Crook, J.R.: *Options for Third Party Adjudication: Ad Hoc Arbitration*; IBRU Training No. 33, Washington D.C. 2007.
- Documents on the Former Yugoslavia: *Advisory Opinions of the Arbitration Commission*, International Legal Materials 1992, No. 6, str. 1488–1527.
- Ilešič, M.: *Pridružitveni sporazum in njegovi učinki v notranjem pravnem redu*, Podjetje in delo, let. 23, št. 8 (1997), str. 1323–1351.
- International Conference on the Former Yugoslavia: *Advisory Opinions of Arbitration Commission*, International Legal Materials 1992.
- Lowe, V. & Warbrick, C.: *The United Nations and the Principles of International Law*, Routledge 1994.
- Merrills, J.G.: *International Dispute Settlement*, Cambridge University Press 2005.
- O'Brien, J.: *International Law*, Cavendish Publishers 2001.
- Pogačnik, M.: Peaceful settlement of international disputes between successor states of the former SFRY: certain reflections. *Zb. Prav. fak. Zagrebu*, 2004, let. 54, št. 1, str. 155–169.
- Pogačnik, M.: *Diplomatska sredstva mirnega reševanja mednarodnih sporov*; Pravnik 2000, št. 9–10, str. 663–675.
- Pogačnik, M.: *Arbitražna kot sredstvo mirnega reševanja mednarodnih sporov*; Pravnik, 1995, št. 4–5, str. 239–249.
- Pogačnik, M.: *Mirno reševanje mejne problematike med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško*; Pravnik 1996, št. 1–3, str. 273–297.
- Pogačnik, M.: *Mirno reševanje mednarodnih sporov v okviru konference o varnosti in sodelovanju v Evropi*; Pravnik, 1994, letnik 49, št. 10–12, str. 397–409.
- Pogačnik, M.: *Načelo mirnega reševanja mednarodnih sporov v dobi Združenih narodov*; Pravnik 1995, letnik 50, št. 6–8, str. 347–356.
- Pogačnik, M.: *Veljavnost mednarodnih pogodb v Republiki Sloveniji*; Pravnik 1996, št. 6–8, str. 361–373.
- Pogačnik, M.: *Neposredna uporabnost mednarodnih pogodb*; Podjetje in delo 2000, št. 6–7, str. 858–869.
- Schwebel, S.: *Justice in International Law*, Cambridge University Press 1994.
- Vienna Convention on the Law of Treaties* 1969, UN Treaty Series, Vol. 1155, str. 331.
- Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organisations and between International Organisations*, UN Doc. A/Conf. 129/15 (1986).
- Wallace-Bruce, N.L.: *The Settlement of International Disputes*, Martinus Nijhoff 1998.
- Zakon o zunanjih zadevah (ZZZ-1, UPB-1), *Uradni list*, št. 113/2003 z dne 20. 11. 2003.